

Спеціалізована вчена рада К 70.895.02 у
Хмельницькому університеті
управління та права
імені Леоніда Юзькова,
29013, м. Хмельницький,
вул. Героїв Майдану, 38

ВІДГУК

офіційного опонента –

**доктора юридичних наук, професора, Заслуженого діяча науки і техніки
України, член-кореспондента НАПрН України,**

ХАРИТОНОВА Євгена Олеговича

**на дисертаційне дослідження МУЛ Альони Миколаївни
«Відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій»,
подане на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за
спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право**

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі цивілізаційного розвитку питання техногенної безпеки та функціонування систем захисту населення від надзвичайних ситуацій природного, соціального та воєнного характеру постають особливо гостро. Роль науки цивільного права у межах окресленої проблематики полягає у пошуку оптимальних механізмів відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій, а отже й удосконаленні нормативного регулювання як на рівні Цивільного кодексу України, так і в рамках спеціального законодавства.

На користь проведення відповідних наукових досліджень свідчить й динаміка виникнення надзвичайних ситуацій на теренах України в останнє десятиліття та їх особлива правова природа. Поруч з традиційними викликами у вигляді надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, окремого значення з 2014 року набувають проблеми відшкодування шкоди, завданої внаслідок подій, пов'язаних з проведенням на сході України Антитерористичної операції. Відтак дослідження потребують не лише загальні механізми відшкодування шкоди, але й спеціальні засоби, покликані забезпечити адекватне реагування та захист прав і законних інтересів осіб, що постраждали від надзвичайних ситуацій соціального та воєнного характеру.

Складності аналізу означеної тематики додає й також її мультидисциплінарний характер, оскільки мають бути враховані необхідно враховувати не лише власне цивілістичні аспекти відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій, але й положення законодавства України у сфері цивільного захисту та суміжних галузях. Такий підхід гарантуватиме комплексність наукового дослідження та реальне прикладне значення отриманих результатів і пропозицій до вдосконалення нормативного регулювання. Цим зумовлена необхідність вивчення правової природи та цивільно-правових наслідків надзвичайних ситуацій, надання характеристики зобов'язанням з відшкодування шкоди, завданої внаслідок останніх, визначення підстав та умов виникнення відповідних зобов'язань, дослідження підстав звільнення від обов'язку з відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій.

Враховуючи викладене, дисертаційне дослідження Мул Альони Миколаївни на тему «Відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій» слід визначити актуальним і таким, що має важливе теоретичне та практичне значення, метою якого є визначення особливостей відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій, та розроблення конкретних пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання цивільних відносин, пов'язаних із відшкодуванням шкоди із зазначених питань.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертаційній роботі А. М. Мул притаманні продумана дослідницька стратегія та вдала логіка розв'язання проблем, що піддаються науковому аналізу. Змісту дисертації властива методична і концептуальна цілісність, послідовність наукового викладу, заснованого на всебічному та об'єктивному аналізі різних наукових поглядів і позицій. Авторка проявила риси компетентного, принципового, уважного до деталей науковця.

Наукові положення, висновки і рекомендації, викладені у дисертації мають високий ступінь обґрунтованості, оскільки є результатом аналізу

теоретичних праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених – представників, перш за все, науки цивільного права. Теоретичною основою дисертаційного дослідження стали наукові праці українських і зарубіжних правознавців-фахівців у галузі загальної теорії права, цивільного права, кримінального права, цивільного захисту та інших галузей права.

Нормативну основу дисертації становлять Конституція України, міжнародні договори України, ратифіковані Верховною Радою України, Цивільний кодекс України та інші акти цивільного законодавства України, Кодекс цивільного захисту України, а також нормативні акти деяких зарубіжних держав.

Сформульовані у дисертації наукові положення, висновки та рекомендації є обґрунтованими, зроблені з використанням загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. До прикладу, вартим уваги є використання методу функціонального аналізу для побудови цілісної концепції зобов'язань відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій, підстав та умов їх виникнення. При дослідженні ключових правових категорій як «шкода», «делікт», «деліктне зобов'язання», їх взаємозв'язку та застосуванні на практиці при реалізації цивільно-правового механізму захисту, вивченні темпоральних аспектів виникнення і розвитку зобов'язань відшкодування шкоди, а також їх правового врегулювання на рівні цивільного законодавства і судової практики, було використано діалектичний метод. Важливе значення має застосування порівняльно-правового методу дослідження при здійсненні компаративістського аналізу різних дефініцій поняття надзвичайної ситуації, закріпленого на рівні українського законодавства, внутрішнього права зарубіжних країн та міжнародних актів, а також при аналізі підходів, що використовуються судами та іншими правозастосовчими органами при вирішенні питань, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій різного характеру. Також у роботі використовується формально-логічний метод задля визначення ключових характеристик поняття надзвичайної ситуації, змісту правової категорії зобов'язань відшкодування

шкоди, завданої внаслідок її настання, підстав та умов виникнення таких зобов'язань, їх закономірних та особливих рис.

Комплексне використання різноманітних методів наукового дослідження дозволило дисертантці для досягнення поставленої мети виконати такі завдання: з'ясувати правову природу поняття надзвичайної ситуації та охарактеризувати її цивільно-правові наслідки; визначити поняття та ознаки зобов'язань відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій; встановити підстави та умови виникнення таких зобов'язань; розкрити підстави звільнення від обов'язку відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій; з'ясувати особливості відшкодування шкоди, завданої внаслідок різних видів надзвичайних ситуацій; розкрити порядок визначення розміру шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій; охарактеризувати суб'єктів цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану внаслідок різних видів надзвичайних ситуацій; сформулювати пропозиції та рекомендації щодо удосконалення чинного законодавства за предметом дослідження.

У дисертаційній роботі чітко сформульовано мету; об'єкт та предмет дослідження визначені відповідно до встановлених вимог і дозволяють всебічно проаналізувати поставлену проблему, не виходячи за межі наукової спеціальності.

Дисертація виконана та оформлена на достатньо високому науковому і професійному рівні. Основні положення та результати дисертаційного дослідження викладено у 10 наукових працях, зокрема в 4 наукових статтях у фахових виданнях України, 1 науковій статті у науковому періодичному виданні іншої держави, 5 тезах доповідей на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях.

Дисертація А. М. Мул написана грамотно, сприймається легко та з інтересом. Список використаних джерел оформлений відповідно до встановлених вимог.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням зобов'язань

відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій у цивільному праві.

Заслуговує на увагу авторське (цивілістичне) визначення надзвичайної ситуації як обстановки на окремій території, у тому числі території суб'єктів господарювання, на водних об'єктах, що характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, у зв'язку з небезпечною подією природного, техногенного, соціального або воєнного характеру, що призвела до виникнення загрози або зумовила настання істотної майнової та немайнової (моральної) шкоди, та, одночасно може бути визнана у встановленому порядку як підстава для звільнення від відповідальності за невиконання зобов'язань (виступаючи у якості випадку, непереборної сили та/або форс-мажору), або як підстава для відшкодування шкоди особами на яких такий обов'язок покладено законом (завдавач шкоди або держава). Можна погодитись і з виокремленими дисертанткою ключовими рисами надзвичайної ситуації як цивільно-правової категорії, а саме з тим, що останній притаманні: 1) «зовнішній» прояв, який виявляється у обстановці внаслідок якої порушуються нормальні умови життєдіяльності населення у зв'язку з настанням тієї чи іншої небезпечної події із притаманними останній ознаками невідворотності та винятковості, що призвела або може призвести до виникнення майнової та/або немайнової (моральної) шкоди. Водночас ця ознака вказує на причинний аспект настання надзвичайної ситуації; 2) «внутрішній» прояв, який характеризується наявністю майнової та/або немайнової (моральної) шкоди чи загрозою безпеки її настання та у сукупності із зовнішньою ознакою (обстановкою надзвичайної ситуації) може бути підставою для звільнення від відповідальності за невиконання зобов'язання (надзвичайна ситуація як непереборна сила та форс-мажор), або слугувати підставою для настання у відповідних органів або осіб обов'язку з відшкодування шкоди, заподіяної такою надзвичайною ситуацією. У свою чергу, наведена ознака вказує на наслідковий аспект настання надзвичайної ситуації з позицій цивільного права (с. 46 дисертаційного дослідження).

Обґрунтованим вважаю застосований у дисертаційній роботі підхід щодо розмежування підстав застосування цивільно-правового та публічно-правових (адміністративних, екологічних) механізмів відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайної ситуації, на основі критерію наявності (або відсутності) протиправної поведінки певної особи (в тому числі органів державної влади, їх посадових та службових осіб) та її необхідного причинно-наслідкового зв'язку зі шкодою, завданою надзвичайною ситуацією. Можна погодитись із доцільністю об'єднання згаданих публічно-правових механізмів в межах єдиної галузі – законодавства України у сфері цивільного захисту.

Варто високо оцінити висновки дисертантки, зроблені за результатами порівняльно-правового аналізу дефініцій надзвичайної ситуації, які містяться у зарубіжному законодавстві та джерелах міжнародного права поруч з закріпленим у національному законодавстві визначенням, відповідно до яких: 1) попри широке використання поняття надзвичайної ситуації у тексті міжнародних нормативних актів та законодавстві окремих держав, нерідким є чітке закріплення лише визначень безпосередньо пов'язаних, але вузьких понять, як-то «лихо», «катастрофа», «дії Божі», «значна катастрофа» та уникнення окреслення поняття надзвичайної ситуації як такої; 2) з іншого боку, досліджуване поняття здобуває однозначного та іноді доволі розгорнутого законодавчого закріплення на національному рівні (зокрема на прикладі Великобританії, України та Російської Федерації); 3) на відміну від більшості наведених дефініцій, та, що міститься у тексті КЦЗ України характеризує надзвичайну ситуацію, не як подію чи ситуацію, що загрожує настанням значної шкоди людському благополуччю та/або навколишньому природному середовищу (на прикладі законодавства Великобританії), а як обстановку, що склалась в результаті такої події: аварії, природного лиха, катастрофи тощо, які спричинили або можуть спричинити вказану шкоду (подібно до законодавчого підходу у Російській Федерації) (с. 37-37 дисертації).

Досить переконливим видається бачення авторкою механізм відшкодування шкоди, завданої правомірними діями внаслідок проведення

робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, який передбачає: а) відшкодування збитків за правилами, передбаченими ЦК України для відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності, та звільнення від такого обов'язку у випадку рятування при цьому життя або майна самої постраждалої особи; б) відшкодування шкоди, яка безпосередньо не пов'язана з надзвичайною ситуацією, але завдана особам при проведенні робіт з ліквідації її наслідків.

Слушним є висновок авторки стосовно того, що при відшкодуванні шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій, у зв'язку як з масштабами небезпечних подій, що спричинили обстановку надзвичайної ситуації і розмірами завданої шкоди, так і з особливостями самих відповідних деліктних зобов'язань (зокрема, множинністю на стороні кредитора) застосовується саме відшкодування завданих збитків, що потребує практичного використання методики оцінки такої шкоди. При цьому можна погодитись з авторкою у тому, що окрім Методики оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру для визначення завданої надзвичайними ситуаціями майнової шкоди, необхідним є розроблення і впровадження також комплексної Методики розрахунку розмірів відшкодування завданої надзвичайними ситуаціями шкоди, що засновувалась би на попередньо проведеної оцінці таких збитків та враховувала б як майнову, так і моральну шкоду, завдану постраждалим особам.

Має практичне значення також і пропозиція дисертантки щодо здійснення підрозділами Державної служби України з надзвичайних ситуацій статистичної діяльності, яка повинна додатково включати роботу зі збору та обробки даних щодо розмірів шкоди та джерел і розмірів її відшкодування, в тому числі: а) грошові джерела відшкодування шкоди та особи, на яких покладено такий обов'язок в силу положень чинного законодавства; б) правові механізми, в межах яких здійснювалось таке відшкодування крізь призму зазначення інформації щодо характеру та рівня надзвичайної ситуації, місця та причин її виникнення, території поширення, розміру завданих нею збитків,

зв'язку з господарською або іншою діяльністю людини, проведених заходів з ліквідації її наслідків тощо; в) розміри відшкодування, спрямовані на компенсацію шкоди, завданої у зв'язку з ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій постраждалим особам, випадки здійснення такого відшкодування та зобов'язаних осіб.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Загалом високо оцінюючи дисертаційне дослідження Альони Миколаївни Мул, вважаю за необхідне звернути уваги на деякі положення та висновки, що містяться у дисертації, які, на мій погляд, є спірними і потребують додаткової аргументації або уточнення.

До таких позицій, зокрема, належать наступні:

1. Авторка вірно визначає надзвичайну ситуацію як *обстановку у якій порушуються нормальні умови життєдіяльності населення, яка спричинена небезпечною подією природного, техногенного, соціального та/або воєнного характеру, яка призвела та/або може призвести до виникнення загрози настання або зумовила настання значної майнової та немайнової (моральної) шкоди.* Разом з тим, таке визначення, на мій розгляд, недостатньо чітко вказує на надзвичайну ситуацію як на юридичний факт, котрий є підставою для виникнення цивільно-правових зобов'язань.

2. Визначаючи зміст зобов'язань відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій, авторка зазначає, що такий зміст полягає у праві постраждалої особи вимагати від завдавача шкоди або іншої особи відповідно до закону, відшкодування шкоди, завданої обстановкою надзвичайної ситуації, яка виникла внаслідок протиправного винного (у встановлених випадках – і без вини) діяння (дії або бездіяльності). Однак у зобов'язанні крім правоможностей кредитора, наявні також і обов'язки боржника. Тому поняття змісту зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої надзвичайною ситуацією мало б відображати обидва елементи зобов'язань.

3. Недостатньо обґрунтованим є висновок дисертантки щодо причинно-наслідкового зв'язку між протиправним діянням особи та шкодою, завданою

внаслідок надзвичайної ситуації. Такий зв'язок, як стверджує дисертантка, є складним та включає спричинення протиправним діянням небезпечної події, яка в кінцевому результаті безпосередньо призвела до виникнення обстановки надзвичайної ситуації, та виникнення у особи – завдавача шкоди, обов'язку з відшкодування шкоди, завданої такою надзвичайною ситуацією. Разом із тим, на практиці обов'язок з відшкодування шкоди виникає у завдавача далеко не завжди. Саме тому, потребують додаткового обґрунтування, висновки автора щодо питання, у яких саме випадках та за наявності яких юридичних фактів настають цивільно-правові наслідки у вигляді відшкодування шкоди у суб'єктів цивільного права.

4. Дисертанткою запропоновано запровадити у законодавстві механізм часткової компенсації шкоди, завданої надзвичайною ситуацією, державою за порушення останньою позитивного обов'язку щодо розроблення та запровадження належного нормативного порядку компенсації шкоди, завданої надзвичайною ситуацією. Разом з тим, у дисертації недостатньо орнаментовано цивільно-правову природу та порядок такої компенсації.

5. У дисертації міститься наявні законодавчих пропозицій щодо удосконалення правового регулювання механізму відшкодування шкоди, завданої надзвичайними ситуаціями, у тому числі стосовно внесення змін до ЦК України. Видається, що дослідження набуло б додаткової цінності, коли б такі зміни були оформлені у законопроект із пояснювальною запискою та відповідним обґрунтуванням алгоритму їх впровадження.

Висновок щодо рецензованого дослідження. Зміст автореферату дисертаційного дослідження Альони Миколаївни Мул відображає основні положення дисертації, її структуру та отримані результати. Дисертація є самостійним, завершеним науковим дослідженням, яке містить нові теоретичні положення й висновки, відображає зроблені авторкою наукові узагальнення стосовно предмета дослідження, містить практичні рекомендації та пропозиції до вдосконалення законодавства, які в сукупності вирішують конкретне

наукове завдання, що має суттєве значення для науки цивільного права взагалі та теорії деліктних зобов'язань, зокрема.

Дисертаційне дослідження «Відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій» виконане відповідно до нормативних вимог, що висуваються до дисертаційних робіт, а її авторка – Мул Альона Миколаївна – згідно з п. 9, 11 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри цивільного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»**

Є.О. Харитонов

підпис затверджую:
**доктор юридичних наук, професор,
перший проректор
Національного університету
«Одеська юридична академія»**

М.Р. Аракелян